

Lothar Grund. Mynd úr einkasafni.

LOTHAR GRUND

Lothar Grund var fæddur í Schwerin í Þýskalandi 22. október 1923. Árið 1950 flutti Lothar til Íslands í leit að nýjum tækifærum. Stuttu seinna kynntist hann leikkonunni Önnu Þorbjörgu Halldórsdóttur. Þau giftust 25. júlí 1952 og eignuðust þrjá syni: Pétur Adolf Garðar, Atla Halldór og Alfreð. Fjölskyldan flutti til Þýskalands í lok sjötta áratugarins og settist að í Hamborg. Lothar lést 15. nóvember 1995.

Í leikskránni fyrir *Aumingja Hönnu* hjá Leikfélagi Hafnarfjarðar, sem var frumsýnd í október 1951 og var eitt af fyrstu leikhúsverkefnum Lothars á Íslandi, stendur um listamanninn:

Hóf nám sitt við Ríkisleikhúsið í Lübeck árið 1941 og lauk þar prófi í búninga- og leiktjaldagerð, ásamt leiksviðsútbúnaði árið 1947. En 1943–1945 var hann hermaður. Að námi loknu starfaði hann sem gestur við ýmis leikhús í Þýskalandi, svo sem Óperuhúsið í Westfalen, í Lübeck og víðar. M. a. hefur hann gert tjöld og búninga við þessar óperur: *Rakarinn í Sevilla*, *Traubadore* (Il trovatore), *Carmen*, *Tiefland* o.fl.

Svo ítarleg kynning á Lothar í leikskránni gæti hafa verið hugsuð sem einskonar ferilskrá fyrir ungan, óþekktan og erlendan listamann á Íslandi, því greinin heldur áfram:

Lothar Grund fékk snemma áhuga fyrir leikhúsinu. Níu ára gamall las hann bók um brúðuleikhús, og hreifst hann svo af henni, að hann bjó sjálfur til brúðuleikhús. Á næstu tveim árum gerði hann hvorki meira né minna en 200 brúður, og hafði brúðuleiksýningar, en leikritin samdi hann sjálfur. Þegar hann var í menntaskóla, 14 ára gamall, fór hann í drengjakór, sem söng í óperunni. „Síðan hefur leikhúsið aldrei farið úr huga mér,” segir Grund. Til Íslands kom Grund árið 1950, og er L. H. svo heppið að njóta aðstoðar þessa ágæta listamanns við uppsetningu þessa leiks. L. H. þakkar Lothar Grund vel unnin störf og væntir áframhaldandi samstarfs í framtíðinni.

Á árunum 1951–1958 vann Lothar að ríflega fimmtíu leiksýningum af öllum stærðum og gerðum fyrir fjölbreytt leikfélög, á atvinnuleiksviði og fyrir áhugauppsetningar. Metnaður, reynsla og listfengi hans höfðu ómæld áhrif á íslenska leikmynda- og búningahönnun, líklega meiri en áður hefur verið talið.

Einkaskjalasafn Lothars (LMÍ 2022/6) er varðveitt í Leikminjasafni. Í safninu eru u.þ.b. þrjú hundruð leikmynda- og búningateikningar. Í safninu má sömuleiðis finna umtalsvert magn af teikningum og klippimyndum sem tengjast hugmyndavinnu hans fyrir *Rínargullið* eftir Richard Wagner, farandsýningu sem var hugsuð fyrir nemendur í skólum en aldrei sýnd hér á landi.

Brúðkaupsmynd af Önnu og Lothar Grund, 25. júlí 1952. Ljósmyndasafn Reykjavíkur/Pétur Thomsen.

LEIKMYNDAGERÐ Á ÍSLANDI

Í bók sinni *Leikmyndlist á Íslandi* fjallar Ólafur Engilbertsson ítarlega um þróun leikmyndahönnunar á landinu og fólkið sem helgaði sig listforminu. Sigurður Guðmundsson málari var þar frumkvöðull, sem og í sviðslistum almennt. Frá 1860 til 1950 tóku sviðslistir stakkaskiptum á Íslandi með fjölbreyttari efnistöfum, nýjum aðferðum og hægum skrefum í átt að atvinnuleikhúsi.

Umbreytingin náði hámarki með opnun Þjóðleikhússins og nýtt tímabil gekk í garð í íslenskum sviðslistum. En þrátt fyrir framfaraskeið á sviði leiklistar, aðallega hvað varðaði leikstjórn og leik, stóð leikmynda- og búningahönnun að einhverju leyti í stað, eins og Ólafur skrifar:

Árið 1950 hafði hinsvegar ekki svo margt breyst í sviðslistum frá dögum Sigurðar. Þá, líkt og í upphafi aldarinnar, voru kröfur um raunsæjar og góðar leikmyndir í anda þess sem skáldin kváðu á um í sjón-leikjum sínum.

Á þessum tíma var almennt talað um leiktjaldamálun eða leiktjaldasmíði ekki hönnun, enda voru sviðsmyndir málaðar á tjöld sem notuð voru sem bakgrunnur. Búningar voru annað hvort endurnotaðir úr öðrum uppsetningum eða fengnir að láni. Tekist var á um tilgang og fagurfræði leiktjalda innan listamannastéttarinnar og á blaðsíðum dagblaðanna, almennt var talið að leikmyndir ættu ekki að vera of áberandi eða skrautmiklar, slíkt drægi athygli frá leiknum og leikverkinu.

Íslendingar hófu að sækja sér menntun erlendis í leiktjaldamálun á árunum 1930–1950. Freymóður Jóhannsson var fyrsti sérmenntaði leiktjaldamálari landsins og Lárus Ingólfsson fylgdi í kjölfarið. Á eftir þeim komu Finnur Kristinsson, Sigfús Halldórsson og Magnús Pálsson. Listamennirnir sem komu að hönnun leikmynda báru mörg starfsheiti á þessum tíma eins og leiktjaldamálari, leiktjaldateiknari og leiktjaldasmíður.

Listamaður gat verið skrifaður fyrir hönnun leiktjalda og einnig málað eftir sínum eigin teikningum en einnig kom fyrir, sérstaklega í stærri uppsetningum, að einn aðili var titlaður leiktjaldateiknari og annar leiktjaldamálari í sömu leiksýningu. Þessi óljósa verkaskipting skapar ákveðin vandamál þegar kemur að höfundar-verki og greiningu á leiksýningum, eins og endurspeglast með skýrum hætti í einkaskjalasafni Lothars.

Pi-Pa-Ki eða Söngur lútunnar, Leikfélag Reykjavíkur 1951. Einnig má sjá mál fyrir leikmyndina. Kínversku táknin eru merkingarlaust skraut.

Fyrstu sýningar Lothars á Íslandi og samverkafólk

Það var ekkert til hjá Lothar Grund sem hét reddingar eða skipulagsleysi. Hann var harður við sjálfan sig og gerði kröfur.

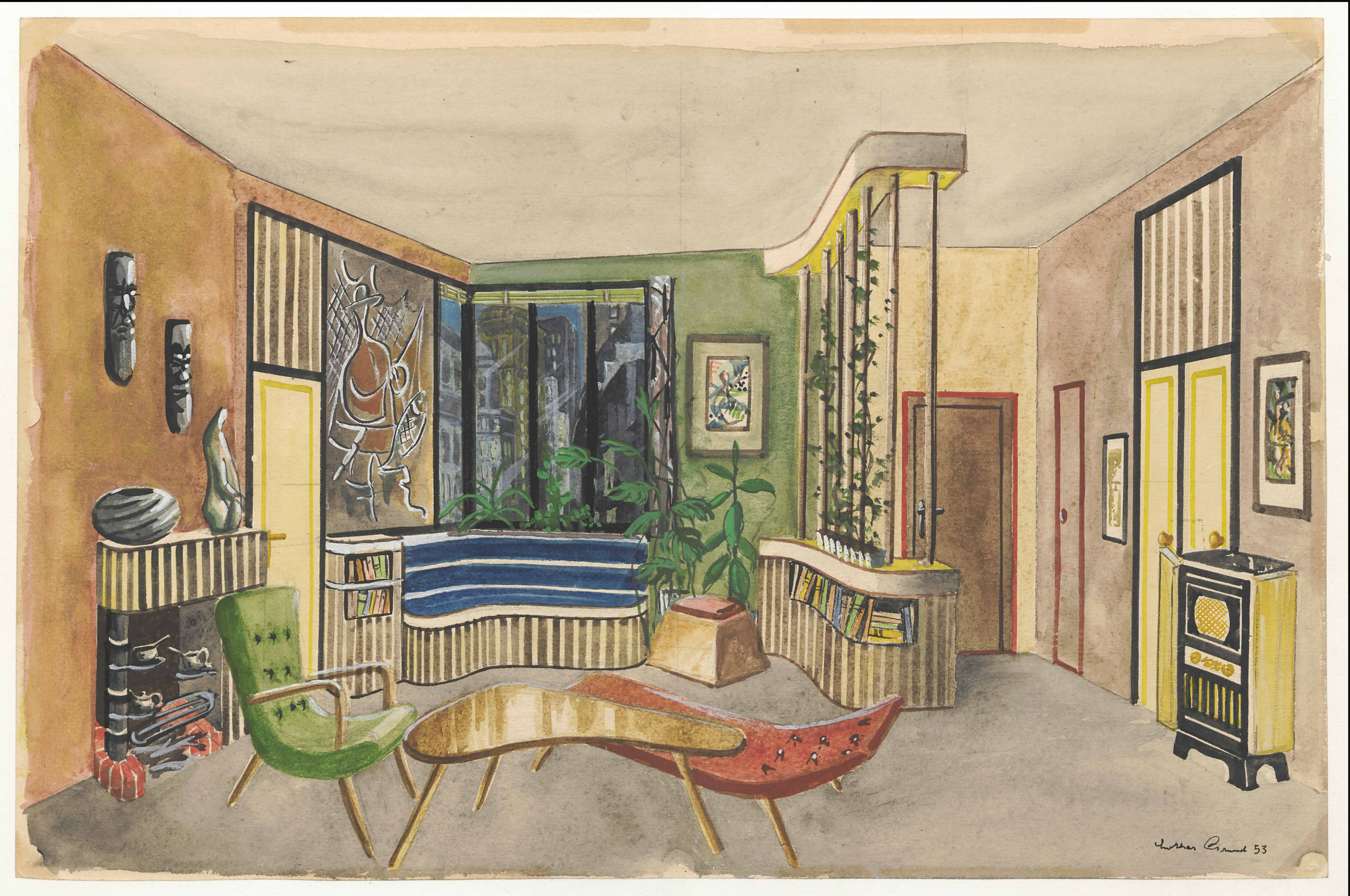
— Gunnar R. Bjarnason, viðtal í *Leikmyndlist á Íslandi*.

Lothar Grund kom víða við á örfáum árum og samstarfsmenn voru á meðal annarra Einar Pálsson, Gunnar R. Hansen, Magnús Pálsson, Indriði Waage, Lárus Pálsson og Lárus Ingólfsson. Allir voru þeir þá eða urðu síðar áhrifamenn í íslensku leikhúsi.

Handverk Lothars sást að öllum líkindum í fyrsta skipti á Íslandi í leiksýningunni *Heilagri Jóhönnu*, sem var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 18. mars 1951 undir leikstjórn Haraldar Björnssonar. Magnús Pálsson hannaði leikmyndina, eitt af hans fyrstu verkefnum. Lothars er ekki getið í leikskrá sýningarinnar, en teikningar úr safni Lothars, sem eru merktar „Heilaga Jóhanna“ og ártalinu 1951, gefa til kynna að Grund hafi aðstoðað við sýninguna. Sömu sögu er að segja um *Rigoletto* í Þjóðleikhúsinu þremur mánuðum síðar í leikstjórn Simons Edwardsen. Lárus Ingólfsson hannaði leikmyndina og aftur vantar nafn Lothars í leikskrá, en fimm dagsettar teikningar merktar *Rigoletto* benda til þátttöku hans. Leiktjaldamálarar eru enn í dag að mála hönnun annarra, en gera yfirleitt ekki eins nákvæmar teikningar og Lothar gerði.

Ekki er ólíklegt að fréttir af menntun og reynslu Lothars hafi borist eins og eldur um sinu um leikhús höfuðborgarsvæðisins enda fágæt sérhæfing á þessum tíma. Danski leikstjórinn og leiktjaldateiknarinn Gunnar R. Hansen réð Lothar til starfa við sýninguna *Pi-Pa-Ki eða Söngur lútunnar* sem var frumsýnd annan í jólum 1951, enda hafði hann í nægu að snúast sem leikstjóri, leikmynda- og búninga-hönnuður og tónsmiður sýningarinnar. Uppsetningin sló í gegn og markaði tímamót í sögu Leikfélags Reykjavíkur, sem margir töldu að myndi leggjast af eftir opnun Þjóðleikhússins árið 1950. Efnistökin þóttu einstaklega vel heppnuð, þá sérstaklega fagurfræði sýningarinnar sem byggð var á klassískum kínverskum teikningum. Í þetta skipti rataði Lothar í leikskrána og er titlaður leiktjaldamálari. Ein teikning hefur varðveist í safni Lothars frá þessari merkilegu sýningu.

Í lok árs 1951 virðist Lothar búinn að skapa sér gott orðspor, bæði hjá áhorfendum og sviðslistafólki. Þrátt fyrir að vera einungis skrifaður fyrir hönnun hjá Leikfélagi Hafnarfjarðar, starfaði hann með fjölmörgum áhrifamönnum á þessu fyrsta ári og tók þátt í leiksýningum í þremur leikhúsum. Erfiðisvinnan átti eftir að skila sér.

Leikmynd fyrir *Undir heillastjörnu*, Leikfélag Reykjavíkur 1953. Lothar teiknaði fjórar mismunandi útgáfur af sömu stofunni. Þetta er líklega lokaútgáfan.

BLAÐAUMFJÖLLUN OG LEIKHÚSGAGNRÝNENDUR

Tjöld Lothar Grund eru hlýleg og smekkleg.

— Loftur Guðmundsson, *Alþýðublaðið* 22. október 1952.

Umfjallanir dagblaða og tímarita eru ómetanleg heimild um störf Lothars á Íslandi, þá sérstaklega skrif leikhúsgagnrýnenda. Auðvitað eru slíkar heimildir ekki óskeikular enda er tilgangur slíkra skrifa að gefa skoðun höfundar á tilteknu listaverki. En hægt er að draga fram fagurfræði leiksýninga og möguleg áhrif með því að greina orðræðu pistlahöfunda.

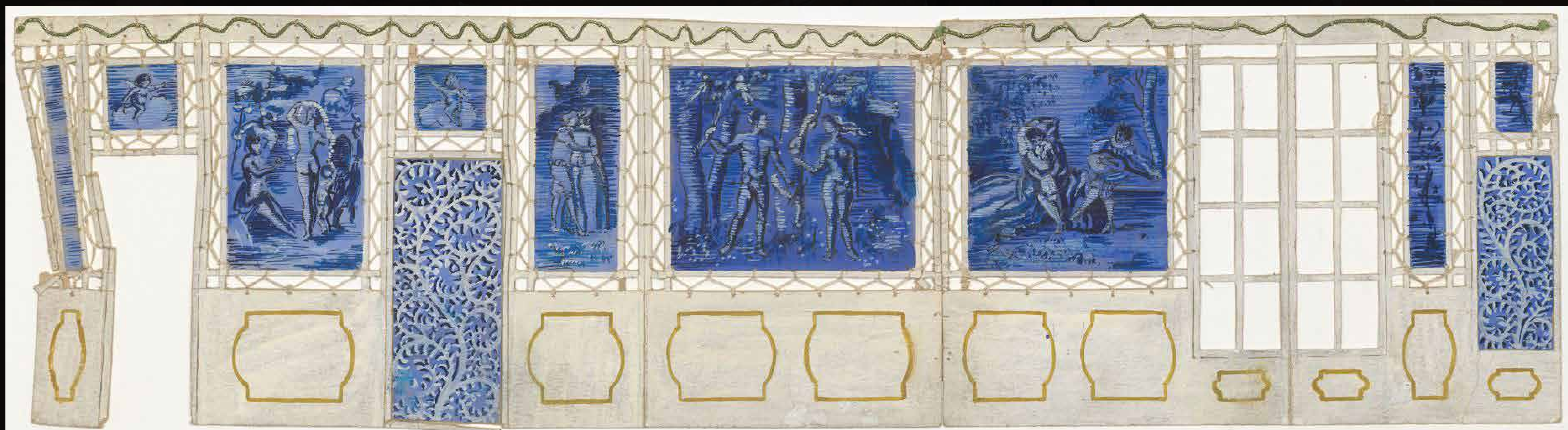
Á fyrstu árunum fer frekar lítið fyrir sérstakri umfjöllun leikhúsgagnrýnenda um hönnun og er hún iðulega takmörkuð við eina til tvær setningar, eins og tilvitnunin í byrjun kaflans sýnir. En eftir því sem líða tekur á sjötta áratuginn breytast áherslur leikhúsgagnrýnenda. Pistlahöfundar byrja að tengja hönnun búninga, leikmyndar og ljósa með skýrari hætti við heildaráhrif leiksýninga.

Ásgeir Hjartarsson, leikhúsgagnrýnandi *Þjóðviljans*, fjallaði kannski einna best og ítarlegast um Lothar á tímabilinu. Sem dæmi má taka umfjöllun hans um *Kvennamál kölska* hjá Leikfélagi Reykjavíkur árið 1955:

Sveitabragurinn norski er rómantískur og gamaldags, enda um þjóðsögu að ræða, búningarnir allrar æru verðir og leiktjöld Lothars Grund gerð af listfengi og hagsýni, landslagið fært í stílinn á fallegan og smekklegan hátt, og skrautlegra fjós hefur ekki sést í manna minnum.

— Ásgeir Hjartarson, *Þjóðviljinn* 27. apríl 1955.

Ekki komu leiksýningarnar sem Lothar hannaði alltaf vel undan umfjöllun gagnrýnenda, þá sérstaklega *Lokaðar dyr* og *Spádómurinn* í Þjóðleikhúsinu, sem fjallað verður um síðar, en pistlarnir innihalda samt sem áður gífurlega mikilvægar heimildir um störf hans og list.

Líkan fyrir *Rekkjuna*, Þjóðleikhúsið 1952. Loftur Guðmundsson lýsti leiktjöldunum sem hlýlegum og smekklegum í *Alþýðublaðinu* en líkanið sýnir hversu mikla vinnu Lothar lagði í leikmyndina.

LEIKFÉLAG HAFNARFJARÐAR

Fyrstu leikmyndirnar sem Lothar er skrifaður fyrir leiktjöldum, þ.e. hönnuður leiktjalda, voru gerðar fyrir Leikfélag Hafnarfjarðar, aðallega í tengslum við leiksýningar Einars Pálssonar og barnasýningar. Í Hafnarfirði vann Lothar með takmarkað fjármagn, stuttan undirbúningstíma, lítil leiksvið og leikhóp sem var aðallega samansettur af áhugafólki.

Ein af fyrstu umfjöllunum um Lothar á Íslandi birtist í *Morgunblaðinu* 10. apríl 1951, Sigurður Grímsson skrifar um *Nóttina löngu* eftir Jóhannes Steinsson:

Leiksviðið sjálft, (stofan í sumarbústað heildsalans) er mjög snoturt, en á því eru þeir annmarkar að það þrengist allmikið aftan til. Gerir það leikstjóranum erfitt mjög um eðlilegar „plaseringar“ og leikendum óhægt um frjálsar hreyfingar.

Hjá Leikfélagi Hafnarfjarðar vann Lothar með tveimur ungum og upprennandi leikkonum sem áttu eftir að setja mark sitt á íslenska leiklist: Kristbjörgu Kjeld og Margréti Guðmundsdóttur. Báðar leikkonurnar áttu eftir að vinna aftur með Lothar í Þjóðleikhúsinu, í uppsetningum sem vöktu mjög ólík viðbrögð og urðu vægast sagt misvinsælar.

Greinilegt er að Lothar var í miklum metum hjá leikfélaginu. Hann kom að allavega ellefu sýningum í Hafnarfirði, honum var líka treyst til að hanna merki leikfélagsins sem var stofnað 1936. Einnig var nafn Lothars

á auglýsingum fyrir leiksýningar leikfélagsins sem gefur til kynna að leikmyndir hans hafi dregið áhorfendur sérstaklega að.

Nóttin langa, Leikfélag Hafnarfjarðar 1951. Fyrsta leiksýningin sem Lothar hannar á Íslandi.

LEIKFÉLAG REYKJAVÍKUR

Fyrsta leiksýningin hjá Leikfélagi Reykjavíkur þar sem Lothar er einn skrifaður fyrir leiktjöldum var óperan *Miðillinn* sem var frumsýnd 15. október 1952. Enn og aftur var Einar Pálsson leikstjóri. *Miðillinn* markaði tímamót fyrir Lothar. Á næstu þremur leikárum (1952–1953, 1953–1954 og 1954–1955) kom hann að öllum sýningum leikfélagsins á einn eða annan hátt.

Í flestum tilvikum teiknaði Lothar bæði leikmynd og búninga, alls tólf leiksýningar á þremur leikárum. Einu undantekningarnar á þessu tímabili eru leiksýningarnar *Erfinginn*, *Ævintýri á gönguför* og *Vesalingarnir* í leikstjórn Gunnars R. Hansen, sem teiknaði leikmyndirnar en Lothar málaði leiktjöldin.

Leiksýningar á borð við *Skóli fyrir skattgreiðendur*, *Gimbill* og *Frænka Charleys* möluðu gull fyrir leikfélagið á þessu tímabili en því miður hafa teikningar fyrir þessar leiksýningar ekki varðveist. Farsar og fjölskyldudrama voru reglulega á dagskrá sem endurspeglast í þeim fjölda stofuteikninga sem finna má í safni Lothars, enda heimilið yfirleitt miðpunktur slíkra leikverka. Aftur á móti eru engar þeirra eins og í tilfelli *Undir heillastjörnu*. Þar teiknar Lothar mismunandi útfærslur af sömu stofunni sem undirstrikar hugmyndaauðgi og vinnusemi hans.

Stundum fékk Lothar tækifæri til að stíga út fyrir raunsæið eins og teikningarnar fyrir *Nóa* og *Kvennamál kölska* sýna. Fyrir *Nóa* teiknaði Lothar fjölmargar útfærslur af örkinni, fjölskyldunni um borð og dýrunum.

Fundarherbergi í helvíti fékk síðan nýjar víddir í *Kvennamálum kölska*, en endanleg sviðsútgáfa beggja leiksýninga varð töluvert takmarkaðri en draumurinn á blaði.

Lothar lokaði hringnum hjá leikfélaginu í maílok 1955 með gamanleiknum *Inn og út um gluggann* sem varð síðasta verkefni hans fyrir leikfélagið. Á næsta leikári færði hann sig yfir í Þjóðleikhúsið en hélt þó áfram að vinna að smærri leiklistarverkefnum fyrir önnur félög, enda aldrei fastráðinn sem leikmyndahönnuður við íslenskt leikhús.

Leikmynd fyrir *Kvennamál kölska*, fundarherbergi í helvíti.

LOTHAR GRUND – LISTI YFIR SÝNINGAR Á ÍSLANDI

1951

Heilög Jóhanna – Þjóðleikhúsið
Nóttin langa – Leikfélag Hafnarfjarðar
Rigoletto – Þjóðleikhúsið
Aumingja Hanna – Leikfélag Hafnarfjarðar
Pi-Pa-Ki eða Söngur Lútunnar – Leikfélag Reykjavíkur

1952

Litli Kláus og Stóri Kláus – Þjóðleikhúsið
Þess vegna skiljum við – Þjóðleikhúsið
Allra sálma messa – Leikfélag Hafnarfjarðar
Miðillinn – Leikfélag Reykjavíkur
Rekkjan – Þjóðleikhúsið
Ráðskona Bakkabræðra – Leikfélag Hafnarfjarðar
Ævintýri á gönguför – Leikfélag Reykjavíkur

1953

Góðir eiginmenn sofa heima – Leikfélag Reykjavíkur
Vesalingarnir – Leikfélag Reykjavíkur
Skírn, sem segir sex – Leikfélag Hafnarfjarðar
Hvílík fjölskylda – Leikfélag Hafnarfjarðar
Undir heillastjörnu – Leikfélag Reykjavíkur
Skóli fyrir skattgreiðendur – Leikfélag Reykjavíkur
Fjalla-Eyvindur – Leikfélag Hveragerðis
Hrekkir Scapins – Leikfélag Akraness

1954

Mýs og menn – Leikfélag Reykjavíkur
Hans og Gréta – Leikfélag Hafnarfjarðar / Leikfélag Akureyrar
Hviklynda konan – Leikfélag Reykjavíkur
Frænka Charleys – Leikfélag Reykjavíkur
Gimbill – Leikfélag Reykjavíkur
Erfinginn – Leikfélag Reykjavíkur
Lokaðar dyr – Þjóðleikhúsið
Dimmalimm – Þjóðleikhúsið
Meyjaskemman – Þjóðleikhúsið
Ást við aðra sýn – Leikfélag Hafnarfjarðar

1955

Nói – Leikfélag Reykjavíkur
Töfrabrunnurinn – Leikfélag Hafnarfjarðar
Kvennamál kölska – Leikfélag Reykjavíkur
Inn og út um gluggann – Leikfélag Reykjavíkur
La Bohème – Félag íslenzkra einsöngvara
Töframaðurinn – Leikhús Heimdallar
Eitthvað fyrir alla – Íslenzkir tónar

1956

Djúpið blátt – Þjóðleikhúsið
Spádómurinn – Þjóðleikhúsið
Töfraflautan – Þjóðleikhúsið

1957

Svefnlausir brúðguminn – Leikfélag Hafnarfjarðar
Brosið dularfulla – Þjóðleikhúsið
Gullöldin okkar – Sjálfstæðishúsið
Syngjandi páskar – Félag íslenzkra einsöngvara
Kirsuberjagarðurinn – Þjóðleikhúsið
Úlla Winblad – Þjóðleikhúsið

1958

Afbryðisöm eiginkona – Leikfélag Hafnarfjarðar
Dagbók Önnu Frank – Þjóðleikhúsið
Gauksklukkan – Þjóðleikhúsið
Tunglið, tunglið taktu mig – Sjálfstæðishúsið
Kysstu mig Kata – Þjóðleikhúsið

LITLI KLÁUS OG STÓRI KLÁUS

Litli Kláus og Stóri Kláus eftir Lisu Tetzner byggt á ævintýri H.C. Andersen var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 14. mars 1952. Leikstjóri var Hildur Kalman, Lárus Ingólfsson hannaði búninga og Lothar Grund leikmynd. Í hægra horninu til vinstri stendur „Meiner leiben Anna“ eða „Handa vænu Önnu minni“ en Lothar átti eftir að giftast Önnu Halldórsdóttur seinna á árinu.

ÞJÓÐLEIKHÚSIÐ

Með tilkomu Þjóðleikhússins, sem var opnað 1950, umbreyttist sviðslistaumhverfi þjóðarinnar. Atvinnuleikhús á Íslandi var loksins orðið að raunveruleika. Nýjum starfsvettvangi fylgdi ekki einungis starfsöryggi heldur miklu stærra leiksvið, útbúið nýrri tækni og áður ómögulegir sviðsetningadraumar urðu á svipstundu mögulegir.

Fyrstu leikmyndina fyrir Þjóðleikhúsið teiknaði Lothar á fyrri hluta 1952 fyrir ævintýrið um *Litla Kláus og Stóra Kláus*. Sigurður Grímsson skrifaði lofsamlega um listræna nálgun Lothars í *Morgunblaðið* 16. mars sama ár:

Hin snilldarlegu leiktjöld Lothars Grundts eiga og sinn mikla þátt í því hversu frábær er heildarsvipur sýningarinnar. Hefur honum af mikilli hugkvæmni og listfengi tekist að skapa þessu skemmtilega ævintýri hið rétta umhverfi. Er það, sem hann hefur þar lagt til málanna skáldskapur fyrir sig – ævintýri í litum og línunum.

Af teikningum Lothars að dæma töfraði hann fram heima sem sögðu oft skilið við raunveruleikann og gáfu ímyndunaraflinu lausan tauminn. Íslenskir leikhúsáhorfendur voru óvanir slíkum efnistöfum og á næstu árum ögraði Lothar með leikmyndum sem urðu sífellt tilkomumeiri, flóknari og djarfari.

Eitt af stórvirkjum Lothars á þessum tíma var án efa óperan *Töfraflautan* eftir Mozart í leikstjórn Lárusar Pálssonar. Mikið lá við enda vildi íslenskt listafólk sýna og sanna að óperan ætti sér framtíð á landinu. Teikningarnar fyrir sýninguna sýna fjörugan og litríkan hugarheim listamannsins sem færði leikinn yfir til Egyptalands til forna og nostraði við skrautlegu búningana.

Handverk Lothars sást að öllum líkindum í fyrsta skipti á Íslandi í leiksýningunni *Heilagri Jóhönnu* sem var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 18. mars 1951 undir leikstjórn Haraldar Björnssonar. Magnús Pálsson hannaði leikmyndina, eitt af hans fyrstu stóru verkefnum. Lothars er ekki getið í leikskrá sýningarinnar en teikningar úr safni hans, sem eru merktar „Heilaga Jóhanna“ og ártalinu 1951 gefa til kynna að Lothar hafi aðstoðað við sýninguna.

Í Þjóðleikhúsinu vann Lothar náið með ljósameistarannum Hallgrími Bachmann, samstarf þeirra náði mögulega hápunkti með *Gauksklukkunni* eftir Agnar Þórðarsson árið 1958. Í stað þess að breyta um leikmynd á milli atriða voru áherslubreytingar dregnar fram með ljósabreytingum, ein fyrsta íslenska leiksýningin til að nýta tæknina á þennan máta. En minna er vitað um aðrar sýningar eins og *Dagbók Önnu Frank* sem frumsýnd var á sama

ári, þar sem ung Kristbjörg Kjeld heillaði áhorfendur í aðalhlutverkinu. Engar teikningar af leikmyndinni eru í safninu en umfjöllun sem birtist í *Tímanum* 2. febrúar um sýninguna bendir til þess að Lothar hafi einfaldað tjöldin og sett meiri fókus á felustað Frank fjölskyldunnar. Þrjár leiksýningar Lothars fyrir Þjóðleikhúsið á þessu tímabili er vert að skoða frekar, allar gjörólíkar en undirstrika allar listrænu hæfileika Lothars, hver á sinn hátt.

LOKAÐAR DYR

Einn af þeim, sem koma heim, en koma þó ekki heim, því að þeir eiga þar ekki lengur heima. Heimili þeirra er þarna fyrir utan lokaðar dyrnar. Þýzkaland þeirra er þarna fyrir utan, í regni næturinnar, á götunni. Það er þeirra Þýzkaland.

— *Lokaðar dyr* eftir Wolfgang Brochert, þýðandi Sverrir Thoroddsen.

Þann 18. september 1954 birtist eftirfarandi tilkynning í *Morgunblaðinu* um *Lokaðar dyr* eftir Wolfgang Brochert en leikritið átti að frumsýna í Þjóðleikhúsinu seinna um veturinn:

Er það fyrsta þýska leikritið sem Þjóðleikhúsið sýnir ... Leikstjóri þessa leikrits verður Indriði Waage, en þýskur maður, Lothar Grund, hefur verið fenginn til að annast leiktjöldin.

Fullur titill leikritsins er *Lokaðar dyr, leikrit sem ekkert leikhús vill sýna og engir áhorfendur vilja sjá*. Viku fyrir frumsýningu birtu bæði *Alþýðublaðið* og *Þjóðviljinn* ítarlega umfjöllun um Wolfgang Brochert, höfund verksins, og umfjöllunarefni leiksins. Frumútgáfa textans var skrifuð á aðeins átta dögum af sárþjáðum Brochert sem var heilsulítill eftir stríðið, veikindin drógu hann til dauða aðeins tuttuguogsex ára að aldri.

Lokaðar dyr fjallar um ungan þýskan hermann, Beckmann að nafni, sem snýr aftur til heimaborgar sinnar Hamborgar eftir stríð en ekkert tekur á móti honum nema lokaðar dyr og lokuð hjörtu samlanda. Lothar þekkti Hamborg vel og harmleik leikverksins á eigin skinni, bæði sögusvið og sálarangist, bróðir hans hafði fallið í stríðinu en Lothar særst. Þessi myrku öfl birtast ljóslifandi í leikmynd og búningum sýningarinnar. Efnistöð Indriða, Hallgríms og Lothars voru expressjónísk, dimm og þung. Tómið virtist ætla að gleypa leiksviðið, líkt og aðalpersónuna.

Frumskýningin þann 30. október 1954 vakti hörð og ólík viðbrögð gagnrýnenda sem þó voru sammála um tvennt: Baldvin Halldórsson vann leiksigur í hlutverki Beckmanns og leiktjöld Lothars með afbrigðum góð. *Lokaðar dyr* var aðeins sýnd sjö sinnum fyrir 1.630 áhorfendur, þá væntanlega fyrir hálfstömu húsi í flest skipti þar sem salurinn tók ríflega 650 einstaklinga í sæti á þessum tíma.

Atriði úr fyrri hluta *Lokaðra dýra*. Beckmann stendur við fljótið, horfir yfir rústir Hamborgar og veltir fyrir sér framhaldinu. Eftirtektarvert er að sjá hvernig Lothar spilar með víddir leiksviðsins, hæð og dýpt.

GAUKSKLUKKAN

Gauksklukkan eftir Agnar Þórðarson var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 2. apríl 1958. Leikstjóri var Lárus Pálsson, ljósa-meistari Hallgrímur Bachmann og Lothar hannaði búninga og leikmynd. Leikritið var annað verk Agnars í Þjóðleikhúsinu en leikrit hans *Kjarnorka og kvenhylli* hafði slegið í gegn hjá Leikfélagi Reykjavíkur nokkrum árum áður. Sýningin vakti eftirtekt fyrir nýstárlega hönnun, bæði í leikmynd og ljósum. Á frumsýningardaginn birtist eftirfarandi tilkynning í *Alþýðublaðinu*: „Ekki er breytt um leiksvið nema með ljósum. Er þetta er nýstárleg uppsetning hvað snertir íslensk leikrit.“ Efri myndin sýnir fyrstu drög Lothars að leikmyndinni og sú neðri væntanlega lokaútgáfuna, enda er hún merkt og dagsett.

TÖFRAFLAUTAN

Töfraflautan eftir Wolfgang Amadeus Mozart var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu annan í jólum 1956. Leikstjóri var Lárus Pálsson, hljómsveitarstjóri var Victor Urbancic og Lothar hannaði bæði leikmynd og búninga. Leikmyndin var innblásin af Egyptalandi til forna en búningarnir teljast varla af þeim uppruna enda meira í ætt við hefðbundna evrópska óperubúninga, konungsborið fólk í skikkjum og síðkjólum. Súlurnar og þrepin sem umkringja sviðið eru endurtekin stef í leikmynd Lothars fyrir *Töfraflautuna*, sömuleiðis er heiðblái liturinn ríkjandi.

SPÁDÓMURINN

Spádómurinn eftir Tryggva Sveinbjörnsson var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 4. október 1956. Leikstjóri var Indriði Waage, ljósameistari Hallgrímur Bachmann og Lothar hannaði búninga og leikmynd. Leiksýningin fékk vægast sagt misjafna dóma. Eitt af aðaldeiluefnum leikhúsgagnrýnenda var hvernig hið góða og hið illa, vinstri og hægri, var sviðsett. Í leikritinu er mannkyninu skipt upp í tvær stríðandi fylkingar sem táknaðar eru með hjónunum Maríu og Ólafi og Ragnhildi og Birni. Gefið er sterklega til kynna að þau fyrrnefndu séu hin góðu (ávallt staðsett til vinstri á sviðinu) og hin síðarnefndu séu hin vondu (ávallt staðsett til hægri á sviðinu). Einnig má túlka ýmislegt af litavali búningana, hvítt og dökkt.

RÍNARGULLIÐ

Lothar teiknaði alls sextán leikmyndir fyrir *Rínargullið* eftir Richard Wagner, hverja annarri fallegri. Þeim má skipta upp í þrjá flokka sem taka mið af sögusviði óperunnar: Á botni Rínar, Valhöll og Niflheimi. Teikningarnar sýna mikla nákvæmnisvinnu, þá sérstaklega myndirnar sem gerast á Rínarbotni þar sem hann vinnur með karaktersköpun, skyggingar og dýpt. Nánast eins og áhorfandi sé á sundi með vatnadísunum þremur. Hægt er að sjá allar teikningarnar tengdar þessu verkefni á skjá á sýningunni.

SPÁDÓMURINN

Morgunn lífsins.

Piltur og stúlka, bæði um tvítugt, hvílast á jörðinni milli svefns og vöku. Þau vakna, rísa á fætur og horfast á í undrun og fögnuði. Í fyrstu leita þau orðanna.

— *Spádómurinn* eftir Tryggva Sveinbjörnsson.

Ekki farnaðist Þjóðleikhúsinu betur tveimur árum seinna þegar *Spádómurinn* eftir Tryggva Sveinbjörnsson var frumsýndur 4. október 1956. *Spádómurinn* fjallar um átök og örlög mannkynsins, frá upphafi til endaloka, og vann leikritið til verðlauna í norrænni leikritasamkeppni. Indriði hélt sem áður um stjórnartaumana í listrænu samstarfi við Lothar og Hallgrím. Í leikhópnum var ung leikkona sem Lothar hafði unnið með í Hafnarfirði, Margrét Guðmundsdóttir.

Spádómurinn vakti líka hörð viðbrögð leikhúsgagnrýnenda. Ritdeilur loguðu á blaðsíðum dagblaðanna um ágæti handritsins, listrænar útfærslur og ákvörðun Þjóðleikhússins að setja leikritið á svið. Pistlahöfundar sammæltust að mestu um listræn gæði leiktjaldanna, fyrir utan langdreginn byrjunarkafla:

Hugkvæmni, gott litaval, fallegt handbragð og örugg formkennd einkenna leiktjöld hans, en þau eru hvorttveggja í senn, stílfærð og stílhrein ...

— Ásgeir Hjartarson, *Þjóðviljinn* 7.október 1956.

Sumir gengu svo langt að segja að leiktjöldin væru „það eina við þessa sýningu, sem nokkurs virði er“ eins og leikhúsgagnrýnandi, sem kallaði sig S.S., skrifaði í *Tímann* deginum áður.

Ef horft er til teikninga Lothars má sjá skýr stílbrigði sem taka mið af kjarna textans: Morgunroði í upphafi tímans sem lýkur í kolniðamyrkri Ragnaraka. Raunveruleikinn víkur fyrir táknmyndum og litbrigðum. En framúrstefnuleg leikmyndin dugði ekki til. Sýningatími *Spádómsins* var enn styttri en *Lokaðra dyra*. Leikritið var aðeins sýnt sex sinnum fyrir 1.205 áhorfendur.

Opnunaratriði *Spádómsins*. „Morgunn lífsins“ eins og segir í leiklýsingu. Þrepin eru miðpunktur leiksviðsins en umkringum þau reisa persónur verksins stóran vegg til að aðskilja sig frá ímynduðum óvinum. Eftir því sem líða tekur á verður leikmyndin myrkari í takt við textann.

KYSSTU MIG KATA

Autt leiksvið í Ford-leikhúsinu í Baltimore. Það er júnímánuður og óvanalega heitt í veðri, jafnvel í Baltimore.

— *Kysstu mig Kata* eftir Bellu og Samuel Spewack, þýðendur Egill Bjarnason og Júlíus Daníelsson.

Síðasta sýningin sem Lothar hannaði fyrir Þjóðleikhúsið, og jafnframt hans síðasta á Íslandi, var söngleikurinn *Kysstu mig Kata*, frumsýndur 29. maí 1958. Ekki voru allir ánægðir með ákvörðun Þjóðleikhússins að setja slíkt amerískt léttmeti á leiksvið, þessi afstaða til söngleikja átti eftir að viðhaldast langt fram eftir tuttugustu öldinni.

Augljóst er á magni teikninga tengdum söngleiknum að Lothar lagði mikla vinnu í söngleikinn sem gerist í Baltimore á fyrri hluta tuttugustu aldarinnar og fjallar um leikhóp sem er að sviðsetja *Snegla tamin* eftir William Shakespeare. Um þrjátíu teikningar tengdar *Kysstu mig Kata* eru varðveittar í safninu. Fjölskrúðugar búningateikningarnar, sem tengjast allar Shakespeare hluta söngleikjarins, innihalda ekki eingöngu hönnunarhugmyndir heldur eru oft merktar persónum og/eða leikendum og útlista stundum efnisparfir fyrir búningana.

Leikmyndateikningarnar eru með þeim skrautlegustu og tækni-lega flóknustu í safninu. Í þeim saumar Lothar saman heima Shakespeare og Broadway, baksviði leikhúsa, kastalaherbergi og húsasund. Tvær teikningar vekja þó sérstaka athygli þar sem Lothar reynir að fanga söng- og dansatriði söngleikjarins. Litríkar persónur dansa saman, annars vegar baksviðs í leikhúsi og hinsvegar í húsasundi. Báðar teikningar eru fullar af gleði þar sem leikhúsheiminum eru gerð góð skil, enda fjallar söngleikurinn um lífið innan leikhússins. Ásgeir Hjartarson skrifaði eftirfarandi lof um *Kysstu mig Kata* í *Þjóðviljann* 1. júní sama ár:

Lothar Grund málaði leiktjöld og teiknaði búninga og verður framlag hans vart of hátt metið, mikið verk og vel unnið. Fallegast er útisviðið í Padúa og myndi hvarvetna sóma Shakespeareleik, en lýsing hans á leikhúsinu að tjaldabaki er ekki síður hnitmiðuð og athyglisverð og á ríkan þátt í að skapa sterkan hugarblæ, rétt andrúmsloft. Það kom ekki sízt í ljós í upphafi annars þáttar, það er kæfandi hiti í lofti, leikendur hima aðframkomnir að baki sviðsins, en fara allt í einu að syngja og dansa – það er aldrei of heitt til að stíga sporið! Búningarnir eru undantekningarlaust fallegir, – mjög fjölbreyttir og skrautlegir og auðsæilega ekkert sparað til neins.

Kysstu mig Kata gekk öllu betur en *Lokaðar dyrog Spádómurinn*, sýnd tuttugu- og tvisvar sinnum fyrir 11.766 áhorfendur.

Atriði úr *Kysstu mig Kata*. Leiksviðið er fullt af lífi, væntanlega eitthvað af söng- og dansatriðum sýningarinnar. Áhugavert er að sjá hvernig Lothar rammur húsasundið inn með leiktjöldum.

ÁHRIF LOTHARS GRUND Á ÍSLENSKA LEIKMYNDAHÖNNUN

Lothar Grund er í öllu maður nútímans og kemur hér fram sem þroskaður og skapandi listamaður.

— Ásgeir Hjartarson, *Þjóðviljinn* 7. október 1956.

Á einungis átta árum kom Lothar Grund að ríflega fimmtíu leiksýningum og skrifaði sig á spjöld íslenskrar leikhússögu. Ef litið er til ársins 1954 þá vann Lothar að tíu leiksýningum þar á meðal *Lokuðum dyrum*, sem var gífurlega flókin bæði í framkvæmd og væntanlega tilfinningalega.

Eftir að heilsa Lothars fór að gefa sig á seinni árum talaði hann meira um upplifanir sínar á stríðstímanum og áhrif þeirra. Í minningargrein sinni um Lothar, sem birtist í *Morgunblaðinu* 26. nóvember 1995, skrifar Gestur Guðmundsson:

Hann sagði m.a. frá því hvernig hann og bróðir hans gerðu sér upp veikindi til að komast hjá fundum í Hitlersæskunni en lágu heima undir sæng og bjuggu til brúður. Síðar dugði enginn leikaraskapur og bræðurnir voru báðir kallaðir í herþjónustu. Bróðir Lothars féll á austurvígstöðvunum, en Lothar særðist og var látinn til eldhússtarfa. Þannig komst hann hjá því að verða fallbyssufóður, en heimkoman að loknu stríði var ekki óblandinn fagnaðarfundur, því fjölskyldan hafði ekki einungis misst annan soninn heldur líka hús sitt og allar eigur í loftárásum bandamanna.

Afköstin og eljan fá stærra samhengi þegar tekið er með í reikninginn að Lothar starfaði samhliða leikhúsvinnunni sem auglýsingateiknari og innanhússarkitekt, en hann helgaði sig innanhússarkitektúr seinna á lífsleiðinni. Þekktasta verkefni hans á því sviði á Íslandi er líklegast skreytingarnar sem hann gerði fyrir Grillið á Hótel Sögu. Þessar teikningar er að finna í Hönnunarsafni Íslands, þar sem sá angi ævistarfs Lothars er varðveittur. Einnig hannaði hann skreytingar fyrir Þjóðleikhúskjallarann. Fjallað er um verkefnið í *Mánudagsblaðinu* 25. apríl 1955:

Er þar þessi einkar smekklegur og tekur öðrum slíkum fram. Sá, sem teiknaði barinn, er hinn kunni listamaður Lothar Grund, og á hann mikið lof skilið fyrir snilli sína.

Áhrif Lothars á íslenskt leikhús er ómögulegt að mæla en efnistöð, fagurfræði og hugmyndaauðgi gefa til kynna að koma hans og störf hér á landi báru með sér nýja listræna strauma. Hann var jafnvel að sér sem listamaður í ævintýraheimum og stofudrama, fantasíu og raunsæi. Sömleiðis nýtti hann leikhústækni eins og hringsviðið í Þjóðleikhúsinu til að finna nýjar listrænar víddir. Þannig gaf hann íslensku listafólki og leikhúsáhorfendum ferska sýn á möguleika leikhússins og mikilvægi hönnunar.

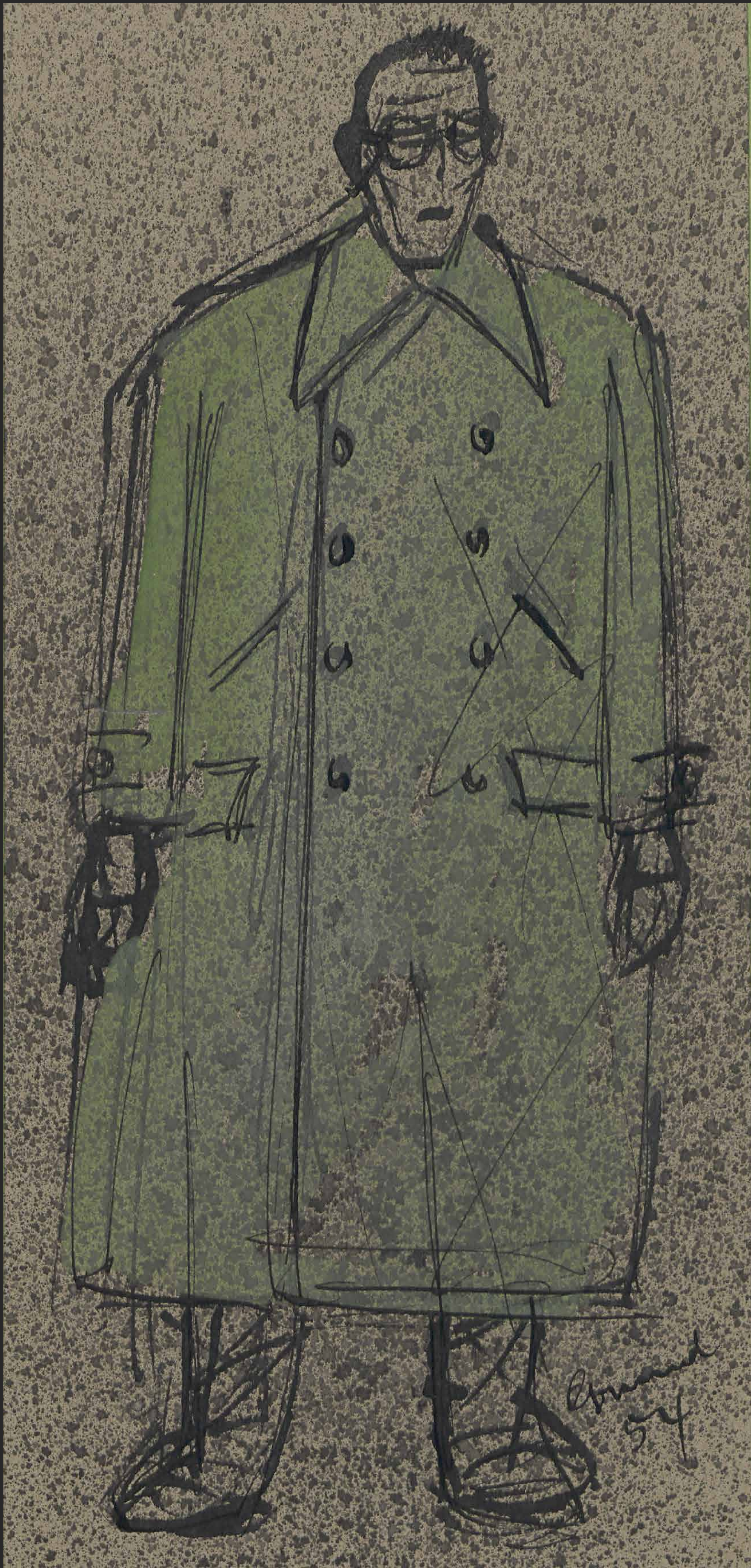

REKKJAN

Rekkjan eftir Jan de Hartog var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 17. október 1952. Leikstjóri var Indriði Waage, ljósameistari var Hallgrímur Bachmann og Lothar Grund hannaði leiktjöld og búninga. Þetta þríeyki átti eftir að vinna mikið saman í Þjóðleikhúsinu á komandi árum. Leikarar voru Gunnar Eyjólfsson og Inga Þórðardóttir. Leikritið gerist yfir hálfa öld (1895 til 1943) og fjallar um hjónaband þeirra Michaels og Agnesar. Myndin er líklega úr öðru atriði sem gerist árið 1896.

LOKAÐAR DYR

Lokaðar dyr eftir Wolfgang Brochert var frumflutt í Þjóðleikhúsinu 30. október 1954. Leikstjóri var Indriði Waage, ljósameistari var Hallgrímur Bachmann og Lothar Grund hannaði leiktjöld og búninga. Myndin sýnir aðalpersónu leikverksins Beckmann, hlutverkið lék Baldvin Halldórsson, hermaður sem snýr aftur til Hamborgar eftir stríð. Mikið er rætt um gleraugu Beckmanns í verkinu enda óvenjuleg.

Stúlkan: Ó – segið mér – ó – fyrir alla muni, segið mér, hvað á þetta eiginlega að vera?
Beckmann: Þetta? Þetta eru gleraugun mín. Já. Þér hlægið. Þetta eru gleraugun mín. Því miður.
Stúlkan: Og kallið þér þetta gleraugu? Ég held, að þér gerið yður vísitandi svona skringilegan.
Beckmann: Samt eru þetta nú gleraugun mín. En hitt er rétt: Þau eru ef til vill dálítið skringileg. Með þessari gráu þjátursumgerð. Og þessum leiðinlegu böndum, sem maður verður að smeygja aftur um eyrun. Og svo þessu bandi — þvert yfir nefið! Þau fela andlitssvipinn og maður verður eins og gerfimaður í framan – gasgrímulegur. En það eru líka gasgrímugleraugu.

Nói

Nói eftir André Obey var frumsýnd í Leikfélagi Reykjavíkur 12. janúar 1955. Leikstjóri var Lárus Pálsson, Lothar Grund hannaði leikmynd og búninga. Leikritið fjallar um Nóa, fjölskyldu hans, byggingu arkarinnar og auðvitað koma dýr við sögu. Erfitt reyndist að fá dýrabúninga á Íslandi en heppnaðist þó að lokum. Björninn lék Árni Tryggvason.

TÖFRAFLAUTAN

Töfraflautan eftir Wolfgang Amadeus Mozart var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu annan í jólum 1956. Leikstjóri var Lárus Pálsson og hljómsveitarstjóri var Victor Urbancic. Um leiktjöld og búninga sá Lothar Grund. Sögusvið óperunnar var fært til Egyptalands til forna en búningarnir voru fremur ættaðir frá óperumenningu Evrópu. Leikhópurinn var gríðarlega stór og kórinn taldi þrjátíu og einn söngvara. Í umfjöllun í *Morgunblaðinu* þann 23. desember stendur: „Lothar Grund hefur gert leiktjöld og búningateikningar og er hvort tveggja bæði sérkennilegt og fallett. Búningarnir eru allir saumaðir á saumastofu Þjóðleikhússins, undir stjórn Nönnu Magnússon.“

GÚSTAF III. SVÍAKONUNGU

Haraldi Björnssyni

ÚLLA WINBLAD

Úlla Winblad eftir Carl Zuckmayer var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu annan í jólum 1957. Leikstjóri var Indriði Waage. Lothar Grund hannaði leikmynd og búninga. Í leikskrá fyrir sýninguna stendur: „Leikurinn fer fram í Stokkhólmi og þar í grennd um það bil á tímum byltingarinnar í Frakklandi. Atburðir og persónur eru einungis lauslega tengd veruleikanum, og skiptir því söguleg nákvæmni ekki höfuðmáli í sviðsetningu.“ Myndin sýnir Gústaf III Svíakonung sem leikinn var af Haraldi Björnssyni.

KYSSTU MIG KATA

Kysstu mig Kata eftir Samuel og Bellu Spewack, tónlist og söngtextar eftir Cole Porter, var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 29. maí 1958 og var síðasta leiksýning sem Lothar Grund hannaði fyrir íslenskt leikhús. Leikstjóri var Sven Age Larsen sem var einnig danshöfundur ásamt Svend Bunch. Hljómsveitarstjóri var Saul Schechtman. Dansarar, sem fengu titilinn „dansfólk“ úr Ballettskóla Þjóðleikhússins, tóku þátt í sýningunni ásamt „söngfólki“ úr Þjóðleikhússkórnum. Á myndinni má sjá litaleiðbeiningar, líklega frá hönnuði, en óvíst er hvað þær vísa til. Annað hvort er búningurinn fyrir eitt af „dansfólkinu“ eða Bryndísi Schram sem var sólódansari í sýningunni ásamt Svend.

SPÁDÓMURINN

Spádómurinn eftir Tryggva Sveinbjörnsson var frumsýnd í Þjóðleikhúsinu 4. október 1956. Leikstjóri var Indriði Waage, ljósameistari Hallgrímur Bachmann og Lothar hannaði búninga og leikmynd. Sonurinn og Dóttirin eru aukapersónur í leikritinu en þau voru leikin af Ólafi Jónssyni og Margréti Guðmundsdóttur. Þau fella hugi saman og gera uppreisn gegn foreldrum sínum. Í eftirmála leikritsins kemur í ljós að þau heita Þórarinn (kallaður Tóti) og Sigrún (kölluð Rúna) og að atburðarás leikverksins sé í raun draumur Tóta.

RÍNARGULLIÐ

Rínargullið eftir Richard Wagner var ekki á fjölunum þegar Lothar bjó á Íslandi en hönnun hans fyrir verkið á svo sannarlega skilið sitt pláss í sýningunni. Í einkaskjalasafni hans er að finna teikningar sem tengjast hugmyndum hans um að setja saman farandsýningu byggða á *Rínargullinu* sem sýnd yrði í skólum. Hann teiknaði bakgrunn/leikmynd fyrir hvert atriði og sögupersónum yrði síðan varpað upp á myndirnar. Í þessum tilgangi hannaði Lothar og klippti út litlar pappírsfígúrir, fjöldi þeirra er á bilinu 160 til 200 eftir því hvernig talið er. Titilspjöld og kreditlisti fylgja líka með.